

Engelsk landbrugshistorie før 1850

En historiografisk oversigt over den nuværende forskningssituation

af Bruce Campbell og Mark Overton

Engelsk landbrugshistories rødder

Engelsk landbrugshistorie har som emne for seriøs akademisk undersøgelse sine rødder i det 19. århundredes anden halvdel, hvor de tilsyneladende særlige træk ved engelske agrarinstitutioner tiltrak sig opmærksomhed. Karl Marx så for eksempel 1700-1800-tallets parlamentsstøttede udskiftning, "enclosure"-bevægelsen, som ansvarlig for skabelsen af det engelske proletariat og indledte hermed den debat om oprindelsen til kapitalistiske klasserelationer på landet og om konsekvenserne af

udskiftningen, "enclosure", der stadig føres. Herefter diskuterede både Tawney og ægteparret Hammond oprindelsen til og følgerne af kapitalistisk landbrug. En generation senere overvejede en gruppe historikere (bl.a. Seebohm, Vinogradoff og Maitland) et beslægtet problem, nemlig godsets oprindelse og udvikling i England. Kort efter, i 1915, markerede publiceringen af Grays værk *English field systems* begyndelsen på en parallel søgning efter oprindelsen til vangebruget ("the open-field system"). Grays arbejde repræsenterer det første, og også historisk set

Oversættelse: Bjørn Poulsen. Artiklen bringes også på engelsk i CORN-series (Comparative Rural History of the North Sea Area) og det franske tidsskrift *Histoire et sociétés rurales*.

Bruce Campbell (f. 1949), professor i middelalderens økonomiske historie ved School of Modern History, The Queen's University of Belfast. Har ud over talrige artikler om middelalderens agrare økonomi bl.a. skrevet *English Seigniorial Agriculture 1250-1450* (2000) og er medforfatter til *A Medieval Capital and its Grain Supply: Agrarian Production and its Distribution in the London Region c. 1300* (1993). Ud giver af bl.a. *Before the Black Death: Studies in the 'Crisis' of the Early Fourteenth Century* (1991).

Mark Overton (f. 1950), professor i økonomisk og social historie ved Department of History, University of Exeter. Har skrevet *Agricultural revolution in England: the transformation of the agrarian economy 1500-1850* (1996) samt mange landbrugshistoriske artikler i *Past and Present*, *Agricultural History Review* m.fl. Har desuden sammen med Bruce Campbell udgivet *Land, Labour and Livestock. Historical Studies in European Agricultural Productivity* (1991).

også det mest lærde, i rækken af værker om dette emne. Interessen for institutioner er forblevet en central beskæftigelse for engelsk landbrugshistorie, som kun har et sidestykke i den stadige interesse for landbrugsdrift og udviklinger inden for denne.

Landbrugsteknologi beskrives allerede i de tidligste landbrugshistorier, der udkom ved midten af forrige århundrede. Kapitlet om landbrug i Toynbee's posthume *Lectures on the industrial revolution* (1884) er bemærkelsesværdigt for sin beskrivelse af de 1700-tals ændringer i sædskifte og kvægavl, som senere skulle få navnet "den agrare revolution". Landbrugsdrift blev også overvejet i den mest indflydelsesrige tekst om engelsk landbrugshistorie, Rowland Prothero (senere Lord Ernle) *English farming past and present*, første gang udgivet i 1912. Således begyndte den tradition for "ko- og plov-" landbrugshistorie, som siden er fortsat med uformindsket styrke.

I mellemtiden var fundamentet for en mere eksplicit økonomisk analyse af agrare forandringer blevet lagt med J. E. Thorold Rogers' massive kompilerende værk *A history of agriculture and prices in England* (1866-1902). Ud af dette er al følgende arbejde med engelske priser og lønninger udsprunget. Beskæftigelsen med handelens oprindelse og udvikling har dette værk fælles med Gras' analyse fra 1915 af det engelske kornmarkeds udvikling, et arbejde, der var inspireret af 1800-tals udviklingen i det ameri-

kanske kornmarked. Ikke desto mindre blev der ikke arbejdet videre i denne retning, da interessen fremover kom til at koncentrere sig om udbud i stedet for efterspørgsel – hvad den vedblivende gør. Ved midten af dette århundrede havde det indtryk tydeligvis krystalliseret sig, at engelsk landbrugshistorie hovedsagelig var historien om den progressive løsgørelse fra hindrende institutionelle strukturer og bortskaffelsen af utilstrækkelig landbrugsteknologi. Af Michael Postan's (1966, 1973) række af glimrende og indflydelsesrige essays fremgik det, at en sådan udvej ikke eksisterede i middelalderen, og at følgen var, at landbrugsøkonomien måtte bære byrden af ulykker af malthusiansk karakter. Følgelig var det overladt til historikere, der arbejdede med 1600-, 1700- og 1800-tallet (først og fremmest Chambers og Mingay, 1966; Kerridge, 1967; Jones, 1967, 1974), at undersøge, hvornår gennembruddet fandt sted; et emne, som der på nuværende tidspunkt ikke er enighed om (Allen, 1992; Overton, 1984a, 1989a, 1996a, 1996b; Clark, 1997).

Omkring 1950 var en række vigtige debatter i gang, og der forelå en betydelig opsamlet viden. Engelsk landbrugshistorie var blevet voksen, og denne udvikling fandt i 1953 sit udtryk ved oprettelsen af "British Agricultural History Society" og udgivelsen af det første nummer af *Agricultural History Review*. Fra en beskeden begyndelse voksede disciplinen, der kunne drage fordel af den voksende økonomiske historie og

historiske geografi i 1960'erne og 1970'erne – discipliner, hvorfra flertallet af landbrugshistoriens udøvere stadig kommer. Udviklingen af lokale arkiver, "county record offices", bevirkede, at mere materiale til studiet af enkelte gårde, landsbyer, egne og godser blev gjort tilgængelig. Antallet af ph.d. afhandlinger om agrare emner steg meget (Morgan, 1981), og lokalhistorien, der ofte var præget af interesse for landet og landbruget, fik et kraftigt op-sving. Forskningsemnerne blev under ledelse af forskere som William Hoskins, Herbert Finberg og Joan Thirsk – den såkaldte "Leicester school" – ledt væk fra nationale studier med juridiske og institutionelle emner mod lokale studier, som understregede de varierende driftsformer.

Det var deres nu næsten fuldbragte vision og ambition at skrive en omfattende *Agrarian history of England and Wales*. Den blev planlagt i 1956 som et ottebindsværk, der skulle skrives i samarbejde, og som skulle give en tidssvarende og videnskabeligt funderet beretning om engelsk landbrugs udvikling fra forhistorien til Anden Verdenkrigs udbrud (Finberg, 1956). Bind fire, udgivet af Thirsk, kom som det første i 1967, og bind syv om tiden 1850-1914, ved Edward Collins, blev som det sidste publiceret i 1999 – hvad der betyder, at der fra planlægning til færdiggørelse af dette store foretagende gik over 40 år. Alt i alt kommer værket op på over 8.000 sider og rummer bidrag fra over 70 for-

skellige forfattere, der inkluderer de fleste engelske landbrugshistorikere fra de forløbne 30 år. Bindet indeholder resultatet af megen grundforskning og er et veritabelt leksikon for et vidt spand af landbrugsmæssige emner. Samlet udgør det en slående kontrast til de for britiske historikere velkendte kontinentale tynde etbindsværker af Abel (1966, engelsk oversættelse 1980) og Slicher van Bath (1963).

Agrarian histories repræsenterer en historiografisk skillelinje. De illustrerer også de praktiske og metodiske problemer med at skabe en virkelig omfattende og komparativ agrarhistorie. I indhold og tilgangsvinkel repræsenterer de både styrken og svagheden i britisk agrarhistorie. Alle skribenter har et stærkt fundament i den dokumentariske overlevering, hvor England er så usædvanlig rigt forsynet, og alle giver de et stort udbud af frisk information, inklusive centrale pris- og lønserier, der erstatter de ældre fremlagt af Rogers (1886-1902). I næsten alle tilfælde rekonstrueres den nationale trend ud et arbejde "nedefra" med særskilte lokale og regionale studier. Skønt standarden er høj, gør metodiske forskelle mellem forfatterne, som skriver om samme emne, ofte, at man ikke kan foretage systematiske sammenligninger i rum og tid. Det er særlig tilfældet, hvad angår jordbrug og dyrkningssystemer. De klassifikationer, der anvendes er normalt mere kvalitative end kvantitative, og baggrunden for dem gøres sjældent klar.

Der er tilsvarende en koncentration om korte, relativt selvstændige perioder, ud fra følgende hovedinddeling:

Forhistorie: Bind Ii.

Romersk og angelsaksisk

(AD 43-1042): Bind Iii.

Middelalderen:

før pesten (1042-1350): Bind II.

efter pesten (1348-1500): Bind III.

Tidlig moderne:

ekspansion (1500-1640): Bind IV.

stagnation og omordning (1640-1750):

Bind Vi og Vii.

Den industrielle revolutions æra (1750-1850): Bind VI.

Den industrielle revolutions efterspil (1850-1914): Bind VII.

Moderne tid (1914-39): Bind VIII.

Dette resulterer i et antal historiografiske diskontinuiteter mellem perioder, generelt i en negligering af *longue durée* og specifikt i en utilstrækkelig begrebsliggørelse af de lange linjer i ændringerne i engelsk landbrug. Begrebsapparatet viser fortsat en større interesse for udbud end for efterspørgsel og en større optagethed af produktionsmetoder end af produktion og udbytte som sådan. Men i bagklogskabens lys er det naturligvis let at kritisere (jfr. anmeldelserne ved Jones, 1968; Overton, 1986b, 1990b; Wrigley, 1987; Biddick, 1990; Campbell, 1989, 1993). Man må sige, at *Agrarian Histories* repræsenterer et imponerende resultat og leverer en uomgængelig basis for det videre arbejde. Der har heller ikke været nogen slækkelse i forskningen siden vær-

kets publicering. Tværtimod er omfanget af litteratur om agrare emner vokset konstant. I tidsskriftet *Agricultural History Review* kan man, ligesom i *Economic History Review*, finde årlige lister og anmeldelser af de vigtigste publikationer. Hvad der her følger er en kritisk oversigt over, hvordan forskningen har udviklet sig siden *Agrarian histories*, og over hvilke centrale problemer, der stadig søges løst. Vægten ligger hovedsagelig på værker publiceret efter 1970.

Engelsk landbrugshistorie siden Agrarian histories: fremherskende temaer

1. Sociale og ejendomsrelationer

De engelske agrare institutioner har fortsat tiltrukket sig betydelig opmærksomhed, ikke mindst på grund af den debat, der i 1976 blev udløst af Robert Brenner's essay "Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe". Publiceringen af denne artikel om det førindustrielle Europas agrarsamfund fik atter diskussionen til at fokusere på samspillet mellem samfund og ejendom under feudalismen, den efterfølgende udvikling i jordleje og ejendomsrettigheder samt den gradvise fremkomst af kapitalistiske relationer på landet i deres karakteristiske engelske form med jordejer, kapitalistisk forpagter og jordløse lønarbejdere. Denne transformations præcise natur og tidsforløb udgør vel den længstløbende uafsluttede debat i engelsk agrarhisto-

rie. Emnet er næsten uendeligt komplekst, da der er så mange underordnede problemfelter forbundet med det.

For middelalderens vedkommende har historikere analyseret begrundelser og formål med godsdrift (Oschinsky, 1971; Fenoaltea, 1975; Harvey, 1977; Davies, 1978; Britnell, 1980) og de forskellige former for godser og godsdrift samt deres implikationer for forholdet mellem godsejer og bonde i feudalsystemet (Postles, 1977; Dyer, 1980; Campbell, 1986; Stacey, 1986; Hassall og Beauroy, 1993). Variationer mellem de frie lejemål og de sædvanebetingede "customary tenures" samt de hermed forbundne variationer i jordrenteniveau er også søgt belyst (Harvey, 1965, 1976; Brenner, 1976, 1982; Aston, 1985).

Overgangen fra disse feudale træk mod mere kapitalistiske produktionsforhold gav sig udslag i flere processer, som er blevet undersøgt. De inkluderer livegenskabets, "serfdom", forsvinden og afløsningen af arbejdstjeneste (Hilton, 1975; Hatcher, 1981; Britnell, 1993a) samt nedgangen i direkte drift af hovedgården (Harvey, 1969; Lomas, 1978; Hare, 1981a; Mate, 1983). Fra 1500-tallet og fremefter bliver afskaffelsen af sædvanebetinget fæste, "customary tenures", og udviklingen af fri forpagtning og arvefæste, "copyhold", vigtige i denne proces (Tawney, 1912; Kerridge, 1969; Gregson, 1989; Hoyle, 1990; Allen, 1992). Dette blev associeret med en

kapitalistisk jordbrugerklasser, "farmer"-klassens, opkomst og den tilsvarende nedgang i gruppen af bønder, "peasants", og små jordbrugere. Der er stadig betydelig uenighed om, hvorvidt England nogen siden havde bønder, "peasants", (Macfarlane, 1978), eller, hvis det havde, hvornår de forsvandt. Saville (1969) forestiller sig, at de var væk ved år 1700, Mingay (1968) tror, at de holdt sig til ind i 1800-tallet, ligesom Reed (1990), skønt de to betjener sig af radikalt forskellige definitioner på "peasants".

Nyeste forskning genoptager synspunktet fra Hammond (1913), nemlig at det var den "enclosure" - bevægelse, som støttedes af parlamentets lovgivning i 1700-tallet, der fik bondestanden, "the peasantry", til at forsvinde (Snell, 1985; Neeson, 1993). Stigende gårdstørrelser blev også knyttet sammen med den opbygning af større gods komplekser, som fandt sted fra midten af 1600-tallet (Habakkuk, 1994; Beckett, 1987; Parker, 1975; Wade Martins, 1980; O'Brien, 1987; Rosenheim, 1989). Der foreligger relativt lidt forskning i de sociale relationer mellem landbosamfundets forskellige grupper (Martin, 1983; Malcolmson, 1981; Fisher, 1983). Et af de mest interessante bidrag til debatten om udviklingen af engelsk agrarkapitalisme er leveret af Tribe (1981), der udnytter samtidig landbrugslitteratur som kilde til et fundamentalt skifte i gårdbrugernes holdning til produkti-

on og marked i tiden mellem det sene 1600-tal og midten af 1700-tallet.

2. *Dyrkningsfællesskab og "enclosure"*

Overvejelserne over dyrkningsfællesskabets oprindelse fortsætter (McCloskey, 1976; Dodgshon, 1980; Kerridge, 1992), og på trods af uenigheder er der en stigende accept af, at nøglen til dets oprindelse skal findes i 800-900-tallet (Rowley, 1981). De fordele, som systemet bød, og grundene til, at det forblev i brug så længe, har stimuleret en række stadig mere komplekse økonomiske analyser (McCloskey, 1975; Dahlman, 1980; Fenoaltea, 1988; Townshend, 1993; Clark, 1998). Disse spekulationer har fået modspil i vel-dokumenterede empiriske studier af individuelle agrarsystemers karakter, fordeling og udvikling (Baker og Butlin, 1973; Campbell, 1980, 1981a, 1981b; Fox, 1986). De potentielle fordele ved fællesdrift i forhold til særdrift kan nu langt bedre forstås, ligesom de forhold, som kunne lede til, at dyrkningsfællesskab erstattedes med individuelle ejendomsrettigheder og særskilte driftssystemer (Fenoltea, 1988; Bromley, 1992).

Det er stadig en uafsluttet debat, om det middelalderlige dyrkningsfællesskab havde held til at opretholde økologisk ligevægt (Cooter, 1978; Loomis, 1978; Fox, 1984; Harrison, 1995; Newman og Harvey, 1997). Men trods alt er det dog et fremherskende synspunkt, at teknologiske fremskridt let-

tedes, når de fælles rettigheder måtte vige for individuel ejendomsret (Power og Campbell, 1992; Hopcroft, 1994), skønt dyrkningsfællesskabets jordbrugere ikke var langsomme til at ændre deres metoder, så snart de havde indset fordelene ved det. Sammenligninger mellem hvedeudbyttet, før og efter "enclosure" – udskiftning – var foretaget, er misvisende (Turner, 1982, 1984, 1986; Allen, 1992), fordi byg- og havreudbytter synes at udvise større fremskridt, og udbyttet af kvægprodukter voksede ofte dramatisk som følge af "enclosure" (Overton, 1996a).

"Enclosure" – udskiftning – har en lang historie, som nu langt bedre kan forstås som proces og med hensyn til de forskellige former og typer. Det gælder både den tidlige "enclosure" uden forbindelse til parlamentet (Blanchard, 1970; Yelling, 1977; Hodgshon, 1979; Wordie, 1983, Broad, 1984; Martin, 1988) og for den, der blev fremkaldt ved parlamentslovgivning (Crafts, 1977; Tate, 1978; Purdum, 1978; Turner, 1980 og 1984). Den nyeste forskning har bevæget sig væk fra økonomien i "enclosure" til den ældre debat om dens sociale konsekvenser (Neeson, 1993).

3. *Gårde, marker og det agrare landskab*

Højmiddelalderens store bølgetop af jordopdyrkning er nu solidt dokumenteret (f.eks. McDonnell, 1986; Donkin, 1973), ligesom bølgedalens

bund i 1300-1400-tallet, skønt der formentlig altid vil være debat om tidsfølgen og bølgens relation til de demografiske bevægelser (Darby m.fl., 1979; Overton og Campbell, 1996). Systematisk udforskning af reducerede og ødelagte middelalderlandsbyer har givet mange former for ny viden om udviklingen af bebyggelsestopografi og markformer. Den har særlig identificeret 800- og 900-tallet som en vigtig periode for begges nydannelse og af en stor betydning for landsbyernes opståen (Beresford og Hurst, 1989; Hall, 1982). Tolkninger er blevet radikalt reviderede, og det fortsatte detaljerede arbejde ved arkæologer og andre vil givetvis bringe yderligere interessante resultater. Der er foretaget mindre arbejde med senere perioder, men der findes interessante studier af Williams (1970) and Darby (1983).

Landskabshistorie har tiltrukket sig stigende opmærksomhed og affødt sit eget specialiserede tidsskrift: *Landscape History*. Resultatet har været mange detaljerede studier af enkelte gårde og bebyggelser, en række bind, der behandler landskabshistorie på regionalt "county" niveau (f.eks. Emery, 1974; Palliser, 1976; Williamson, 1993) og en bunke specialiserede symposieberetninger, der fokuserer på aspekter af landskabet i forskellige perioder (f.eks. Aston m.fl., 1989; Astill og Grant, 1988). I sammenligning med dette har jordudnyttelse som sådan været relativt negligeret,

skønt der er tegn på, at dette er ved at ændre sig (Raftis, 1974; Dyer, 1981; Campbell m.fl., 1992). Takket være Darby og hans medarbejders pionerindsats er jordudnyttelsen i England, som den er registreret i *Domesday Book* i 1086, nu karteret i detaljer for hele landet (Darby, 1977). Dette udgør et fikspunkt, i forhold til hvilket senere perioder kan sammenlignes. De såkaldte *Inquisitiones Post Mortem* fra det tidlige 1300-tal, der er blevet analyseret af Bartley (1996) og Bartley og Campbell (1997) tjener en tilsvarende, om end mindre udtømmende, funktion, ligesom tiendelisterne fra det tidlige 1800-tal, som er udnyttet af Kain (1986). Analysen af den skiftende rumlige fordeling af jordudnyttelse mellem disse tre fikspunkter skulle kunne afsløre meget om den relative vigtighed af fysiske, institutionelle og økonomiske faktorer for udnyttelsen af de agrare ressourcer.

Brugsstørrelse har altid været en afgørende faktor i fastlæggelsen af produktionens type og intensitet og jordens og arbejdskraftens respektive produktivitet. For middelalderens vedkommende er der flere detaljerede studier af linjer i udviklingen i brugsstørrelser på enkelte godser (Campbell, 1981a, 1981b; McIntosh, 1980), men der har ikke været noget forsøg på at bruge disse som middel til at anslå samlede udviklingslinjer i antallet og størrelsen af brug. Hvad angår senere perioder, er der skabt viden om ændringer i brugsstørrelser

ved Wordie (1982) og Spufford (1974), men den største oversigt over materialet før 1800-tallet er fremlagt af Allen (1992). Han regner med, at engelsk arbejdsproduktivitets markante overlegenhed i forhold til andre europæiske lande ved 1700-tallets udgang for en stor del skyldtes den gradvise vækst i brugsstørrelser i løbet af de foregående to århundreder, som han har rekonstrueret for det sydlige Midt-England. Der må nu siges at være stort behov for lignende studier af andre egne og tidligere perioder. Grigg (1963) og Overton (1986a) har dokumentation af 1800-tallets gårdstørrelser.

4. Driftsmåde og teknologi

Engelske agrarhistorikere har muligvis ofret mere tid på driftsmåder end på nogen anden gren af landbrugshistorien. Der foreligger flere interessante studier af særlige former for innovation i middelalderen, inklusive kaniner (Bailey, 1988), trækheste, plove og landbrugsvogntyper (Langdon, 1986), vikker (Campbell, 1988b) og lader (Brady, 1997). Hvad angår senere perioder har Thirsk (1974 og 1985) set på introduktionen af tobak og visse innovatørers sociale miljø. Overton (1977, 1985, 1989b, 1991) har udført pionerarbejde med eksplicit måling af innovationer, særlig rodafgrøder og "kunstige græsser" som kløver. Man ser nu tekniske ændringer som en kontinuerlig proces med middelalderen som et vigtigt tidligt kapitel i historien (Persson, 1988; Mokyr, 1990; Astill og Langdon, 1997). Begrebslig-

gørelsen af den teknologiske innovationsproces er også blevet mere sofistikeret, og der er en stigende bevidsthed om, at det samlede teknologiske kompleks var mere vigtigt end dets enkelte komponenter (Campbell, 1983a; Astill og Langdon, 1997). Resultatet af dette arbejde har været: a) afsløringen af, at middelalderens landbrug var langt mere dynamisk og tilpasningsberedt, end man tidligere troede, skønt mange af tidens innovationer fordelte sig meget lokalt begrænset, b) understregningen af kontinuiteterne mellem middelalderens og det tidligmoderne landbrug (Campbell og Overton, 1993). Hvad der viste sig mest fornyende ved det sidste var fusionen af tilgængelig teknologi med nye agrarsystemer, præget af langt højere produktivitet, og det var spredningen af disse systemer, der tillod den dramatiske vækst i kornudbytter i det sene 1700-tal og tidlige 1800-tal (Overton, 1996a).

Viden om afgrødesystemer og rotationer er i fortsat vækst, men kunne have fordel af større kendskab til agronomi (Hogan, 1988; Shiel, 1991). Landbrug baseret på græsning i dets forskellige former er også blevet genstand for nøjere undersøgelse og viser sig som en forsømt Askepot at være langt den mest dynamiske sektor i engelsk landbrug i det mindste fra 1400-tallet (Overton og Campbell, 1992). Der er nu ved at blive rådet bod på den ensidige betoning af agerjorden, som hidtil har præget de fleste arbejder om middelalderlandbruget

(Ryder, 1983; Russell, 1986; Wiseman, 1986; Stephenson, 1988; Biddick, 1989; Thornton, 1992; Atkin, 1994; Campbell, 1996). Skov – en central ressource for både brænde og tømmer og en potentiel hovedforhindring for præindustriel byvækst – er også blevet genstand for flere pionerstudier (Rackham, 1976, 1980; Witney, 1990; Galloway m.fl., 1996).

Der har også været forsøg på at udvikle mere systematiske og objektive metoder til at analysere og klassificere dyrkningssystemer og at bruge disse til at identificere og kortlægge "dyrkningsregioner". Overton (1983, 1984b) har demonstreret fordelene ved at klassificere ud fra den enkelte farms bedrift, snarere end fra den vilkårlige samling af data om gårde i regioner fastlagt på forhånd ud fra kendte fysiske kendetegn (jordtyper, relief osv.). Han har også fastlagt mulighederne for at generalisere ud fra den statistiske metode clusteranalyse (klyngeanalyse). Glennie (1988a) anvendte denne tilgang i en analyse af landbruget i Hertfordshire 1500-1600-tallet. Power og Campbell (1992), Campbell m.fl. (1996) forfinede yderligere metoden under brug af middelalderlige data fra godsregnskaber og viste, hvordan data fra nationale udvalg af data var overlegne i forhold til regionale udvalg – dvs. de brugte en tilgang til materialet fra oven i stedet for nedenfra. I sin forfinede form er denne metodiske tilgang særlig nyttig i udforskningen af det rumlige forhold

mellem gårdbrugets form og markedets efterspørgsel, og en videre benyttelse af det må prioriteres, da det klarere vil kunne vise centrale udviklinger i Englands landbrugsgeografi.

Regionale og rumlige fordelinger er i stigende grad kommet i centrum i begrebsliggørelsen af engelske agrare forandringer, delvis som en afspejling af den stærke indflydelse, som historisk geografi har øvet på landbrugshistorien og fremmet af en stigende interesse for markedet som en hovedagent i forandringer. Simple forklaringsmodeller, der tolker de fremherskende brugstyper som en direkte konsekvens af jordtyper og relief, opgives nu (Campbell, 1995b). Således har Bailey (1989) bestridt Postan's tese om, at jord, der var fysisk marginal, også var økonomisk marginal. Hans studie af området Breckland i East Anglia er et mønstereksempel, som man kan håbe på, at andre vil føre videre, og som eksemplificerer det tydelige skift i middelalderforskningen væk fra godsbaseerede studier hen imod regionale. For senere århundreder har Thirsk's (1967 og 1987) ideer om landbrugsregioner udøvet overordentlig stor betydning på opfattelsen af den tidligmoderne rurale økonomi, ikke kun hvad angår landbrug, men også industri (Mendels, 1972), religiøse afvigere (Everitt, 1970), social uro (Manning, 1988) og selv sport (Underdown, 1979). Davie (1991) og Overton (1996a) har leveret kritiske synspunkter på disse regionale strukturer.

Der er en mængde lokale studier, der beskriver særlige dyrkningssystemer i tidligmoderne tid. Af eksempler – ud over de regionale kapitler i *Agrarian histories* – kan nævnes Campbell (1983a) om intensive dyrkningsformer, Zell (1994) om skovgræsning, Allison (1957), Bailey (1989) og Bowie (1990) med bidrag til fåre-/korn-landbrug, Ravensdale (1974) om marsklandbrug, Pettit (1967) om skovbønder og Donkin (1978) samt Atkin (1994) om kvægavl i højlandet.

5. Udbytte, produktion og produktivitet

Hvis man tager den stærke betoning af udbudssiden, der præger megen engelsk landbrugshistorie, i betragtning, er det forbavsende, at det først er for relativt nyligt, at der er sket en samlet indsats for at skabe systematiske overslag over udbytte og produktivitet. Mulighederne for mere overordnede vurderinger af landbrugsgets produktivitet er begrænsede og er overvejende blevet udnyttet af klimetrikere snarere end agrarhistorikere (Crafts, 1985). Indtil for nylig anså man 1688 for at være det tidligste tidspunkt, hvor man kunne vurdere den engelske nationalindkomst. Snooks (1995) argumenterede imidlertid for, at lignende overslag kan udarbejdes for året 1086 ud fra *Domesday Book*. Uheldigvis er de historiske formodninger, som arbejdet er bygget på, kontroversielle, skønt metoden vel er konsekvent (Mayhew, 1995). Ikke desto mindre er ud-

sigten til at skubbe vurderinger af nationalindtægt og lignende vurderinger tilbage til det første årtusindskifte helt bestemt spændende. Også for senere perioder er der for nylig blevet udarbejdet vurderinger af udbytte (Allen, 1994; Overton, 1996a), mens et arbejde på komparativt "county"-niveau har etableret langtidstrend i produktionen (Overton og Campbell, 1992; Campbell og Overton, 1993). Nye arbejder om renteindekser i tidligmoderne England giver et redskab til analysen af bevægelserne i udbyttet (Turner m.fl., 1997; Clark, 1997). For nylig er der publiceret et ambitiøst eksempel på beregne en konsistent talserie, der på nationalt plan dækker jordudnyttelse, landbrugsgets udbytte og kornudbytter i ni fikspunktår mellem 1086 og 1871 (Overton og Campbell, 1996).

Hvis udbytte og produktion har været relativt negligeret, kan dette ikke siges om produktivitet (Campbell og Overton, 1991). Middelalderforskere har længe brugt godsarkiver til at beregne udbytterne af bestemte afgrøder i bestemte år, og de er fortsat med at gøre dette med forstærket energi (f.eks. Titow, 1972; Farmer, 1977, 1983; Campbell, 1983b, 1991b; Bailey, 1989b). Det har ført til en mere kritisk forståelse af de tidsmæssige og rumlige variationer i udbytter og har kastet tvivl over Postan's simple model om en sammenhæng mellem overudnyttelse og jordudpining (Thornton,

1991). I mellemtiden har forskere i tidligmoderne tid udviklet en teknik til vurdere relative og absolutte udbytter ud fra bevarede skifter, som kan sammenlignes med de mere veldokumenterede udbyttetal fra middelalderen og 1800-tallet (Overton, 1979, 1990b; Allen, 1988; Glennie, 1988b, 1991). Der foreligger nu en mulighed for at rekonstruere linjerne i afgrødeudbytterne for store dele af det sydlige England fra 1200-tallet til vore dage. I Norfolk har dette bekræftet, at anden halvdel af 1700-tallet udgjorde en periode, hvor høstudbytterne for første gang steg kraftigt over det niveau, der havde eksisteret i over 400 år (Campbell og Overton, 1993).

Nogle af de samme kilder kan bruges til at rekonstruere aspekter ved landbrugernes besætning, og middelalderforskerne har også her været aktive. De har fremlagt vigtige analyser af uldvægt (Stephenson, 1988), dødelighed og fertilitet blandt kvæg (Thornton, 1992), dyrenes vægt (Grant, 1988) og mejeriydelse (Biddick, 1991). I senere perioder er forskningen mindre omfattende, skønt Clark (1991) har fremlagt sammenligninger mellem en række fikspunkter i tid mellem middelalderen og 1800-tallet, og Overton (1996a) har gjort pionerarbejde med hensyn til en teknik, der skal fastlægge kvægavlproduktivitet ud fra priser. Arbejdet med den pastorale sektors produktivitet er ikke desto mindre langt bag ud i forhold til stu-

diet af agerbrug. Der ligger en udfordring i at komme videre end disse adskilte produktivetsmål og frem til en vurdering af jordens totale produktivitet – noget som dog gør krav på ud-sagn fra kilderne, som de sjældent kan levere. Detaljerede specialstudier af veldokumenterede godser, som de er foretaget af Thornton (1991 og 1992) af godset Rimpton i Somersset, er måske den bedste vej at komme videre i sagen. Alternativt er det muligt at anslå jordproduktivitet på et aggregeret niveau, som det er gjort for 1700- og 1800-tallet af Allen (1994) og Overton (1996a).

Man kan argumentere for, at udbyttet pr. arbejdsenhed er det vigtigste produktivetsmål, da netop England ved slutningen af 1700-tallet var ledende i verden med hensyn til arbejdsproduktivitet. Dette er dog sværere at måle direkte end jordproduktivitet, og visse indirekte mål har derfor været forsøgt brugt (Clark, 1980; Wrigley, 1985; Overton, 1996a). Den stigende produktivitet, der afsløres af disse, udgør en central udfordring til forskningen: Arbejdsproduktiviteten steg før indførelsen af 1800-tallets iøjnefaldende arbejdsbesparende teknologiske innovationer. Der er bragt flere mulige forklaringer på banen – ændringer i høstteknik (Collins, 1969; Roberts, 1979), øget brug af trækdyr (Wrigley, 1991), større gårde (Allen, 1988, 1992) og ændringer i arbejdsprocessen (Clark, 1987, 1991) – men ingen af dem, und-

tagen Stone's (1997) påvisning af lønarbejdets fordele frem for hoveriarbejde, er endnu bevist. Der foreligger meget få studier af arbejdsproduktiviteten med udgangspunkt i lokale studier, "nedefra" så at sige, skønt arkivalier findes. (Pounds, 1979). Collins (1981) giver en nyttig introduktion til indførelsen af arbejdsbesparende maskiner i 1800-tallet, og kronologien i deres diffusion er kortlagt af Walton (1979).

I England var det ikke før 1700-tallet, at udbytte, jordproduktivitet og arbejdsproduktivitet alle steg voldsomt og samtidigt på et tidspunkt, hvor befolkningen også voksede med rivende hast. Hvis der nogensinde var en landbrugsrevolution var det helt sikkert denne, og det implicerer, at den samlede produktivitet i landbruget også må have været stigende. Dette er det vanskeligste aspekt at måle ved produktivitet. At måle det er reserveret til økonometrikere, som eksempelvis Persson's (1994) overslag over den samlede produktivitet i middelalderens England og for senere perioder Mokyr (1987).

6. Markedet / kommercialiseringen

Indtil for nylig har forbindelsen mellem kommerciel udvikling og ændringer i landbruget kun tiltrukket sig mindre interesse, skønt betydningen af efterspørgselsiden erkendes i stigende grad. Takket være *Agrarian histories* er der nu fyldigere og bedre

dokumenterede pris- og lønserier at arbejde med. Forståelsen af markedsinstitutionernes historie er nu også langt bedre (f.eks. Kowaleski, 1995), og byhistorikere har givet mere præcise vurderinger af engelsk byvækst. Samlet giver dette arbejde anledning til vigtige spørgsmål om a) betydningen af markedsvæksten for jordudnyttelse og agrarproduktionen, b) de metoder, som byer benyttede, når de skulle sikre sig fødevarer, og c) den udstrækning, hvori byvækst enten bestemte eller blev bestemt af agrar produktivitet (f.eks. Campbell m.fl, 1993; Kowaleski, 1990, 1996).

I stadig stigende grad er middelalderhistorikere begyndt at interessere sig for bønders og herrers involvering i markedet, og man har mere og mere erkendt de fremskridt, der indtraf som følge af monetarisering og kommercialisering mellem 1000- og 1300-tallet (Britnell, 1993b, 1995; Britnell og Campbell, 1995). Bønders dybe involvering i markedet ved 1200-tallets slutning er understreget af Biddick (1985, 1987), McIntosh (1986), Dyer (1992) og Masschaele (1997) og var ifølge Langdon (1986) en af grundene til, at bønder var hurtigere end godsejere til at erstatte okser med heste. I en vigtig ny revision af etablerede synspunkter har Raftis (1997) argumenteret for fæsterens privilegerede status ("tenurial status") og hans dynamiske økonomiske rolle på de mere oplyste ejeres godser. Mulighederne for detaljerede undersøgelser af mar-

kedsrelationer vil, ikke desto mindre, altid være større for godsejere end for deres fæstere på grund af de mange informationer om forbindelser med markedet i godsregnskaber og centrale husholdsregnskaber (Farmer, 1991; Woolgar, 1992-3; Campbell m.fl., 1993). De flertydige forbindelser mellem herrer og markedet kan belyses, hvis man arbejder med begge kildetyper (Campbell, 1997a). Skønt begrebet kommercialisering kan være nyttigt til at beskrive overgangen fra produktion til direkte forbrug til produktion til bytte, er det vanskeligt at måle det præcist, selv med detaljerede og præcise kilder (Campbell, 1995a). Der er brug for meget hårdt kildearbejde, før det kan fastslås, hvilke produkter og hvilke producenter, som var mest kommercialiserede. Det er allerede klart, at der var mange forskellige udvekslingssteder, og at markederne for nogle produkter var større og mere integrerede end for andre (Farmer, 1991). For eksempel var uldmarkedet i middelalderen internationalt, kvægmarkedet interregionalt og afgrøder, for det meste, forhandlet regionalt. Der eksisterede dog vigtige undtagelser som eksempelvis i det store opland, hvorfra London udvalgte sine forsyninger (Campbell m.fl., 1993). Inden for dette opland er det allerede nu klart, at markedet i det sene 1200-tal var hovedbestemmende for produktionens art.

Der er arbejdet langt mindre med markedsføring i tidligmoderne tid

(Kerridge, 1988; Chartres, 1991 og 1995; Thwaites, 1991), skønt der ellers her er mulighed for mere eksplicit undersøgelse af relationerne. Højt på listen over undersøgelsesmaal må være en revurdering af, i hvilken grad brugsspecialisering var en funktion af markedsspecialisering (Kusmaul, 1990). Yderligere foreligger der intet engelsk sidestykke til Meuvret's og andre franske historikers arbejde med det parisiske kornmarked – undtagen selvfølgelig pionerstudier ved Gras (1912), og Fisher (1935) – på trods af, at Londons stadig voksende oplands betydning for agrarsektoren længe har været kendt og påberåbt som en hovedkraft bag fremkomsten af kapitalistisk landbrug (Wrigley, 1967; Langton og Hoppe, 1983). Franske historikere har længe været førende i analysen af markedsintegration – et vigtigt, men forsømt tema i England, hvor markedsintegrationen synes opnået med mindre vovværk – skønt, som nyligt vist af Chartres (1995), engelske historikere ofte er handicappede af manglen på gode priserier for enkelte produkter på enkelte markeder. Der er behov for en målrettet nygennemgang af arkiverne. Alligevel kan meget uddrages af det skiftende forhold mellem lokale og regionale prisniveauer – et felt, hvor arbejdet stadig er i sin barndom – og fra mere systematisk udforskning af, hvilke typer landbrugsvarer der handles på de enkelte markeder. På denne måde skulle det være muligt at opnå en bedre forståelse for, hvordan afgifter og jordrente og følgelig

agrare produktionsformer løbende blev ændret, efterhånden som landbrugsøkonomien blev mere kommercialiseret, efterspørgselen steg, markedssystemer udvidedes og blev mere integrerede (jfr. Campbell, 1997b). Dette har indlysende implikationer for de historikere, der beskæftiger sig med social retfærdighed og markedsføringens "moraliske økonomi" (Thompson, 1971 og 1991).

Ingen forståelse for markedets ændring af landbrugsproduktionen kan blive fuldstændig uden opnåelsen af et bedre kendskab til de relevante markeder og deres udvikling. Markederne var en hovedkilde til forbedret effektivitet inden for den agrare sektor, da de lettede fordelingen af produktionsmidlerne til dem, som lettest kunne gøre gavn af dem. Jordmarkeder har indtil videre tiltrukket sig størst opmærksomhed (f.eks. Smith, 1984; Harvey, 1984), fulgt af arbejdsmarkeder (Armstrong, 1989), men der er stadig meget at gøre. Studiet af rural kredit er stadig i sin barndom (se dog Clark, 1981).

Denne stigende mængde arbejder om agrar markedsføring er med til at dreje landbrugshistoriens tidligere stærke betoning af udbudssiden i en ny retning: Det bliver nu mere og mere det fremherskende syn, at ændringer i markedets størrelse, beliggenhed og organisering kan forklare mange af de tidsmæssige og rumlige hovedlinjer, som kan observeres i en-

gelsk landbrug fra middelalderen til vore dage. En større understregning af de lange linjer, det *longue durée*, snarere end de korte kunne bidrage til at bringe disse linjer bedre i fokus. Det er også nødvendigt at tage mere hensyn til den engelske økonomis stigende åbenhed som følge af, at den internationale handels øgede kredsløb befriede England fra udelukkende at være henvist til dets egen agrarsektors produktion af fødevarer og råmaterialer (Clark, 1997). Selv en så central engelsk innovation i landbruget som inkorporeringen af kløverdyrkning i rotationssystemer var afhængig af import af kløverfrø fra specialiserede frøavlere i Sydfrankrig (Ambrosoli, 1997).

7. Forbrug, kost, ernæring

Forbrug og produktion af landbrugsprodukter har altid betinget hinanden. Fra 1100-tallet blev denne gensidighed i stigende grad formidlet gennem markedet. Da økonomien voksede og blev mere differentieret og specialiseret, var det forbrugsbehovet, som skabte og udviklede markedets efterspørgsel. Indtil for nylig har der imidlertid eksisteret relativt få direkte undersøgelser af det skiftende forbrug af landbrugsprodukter, forarbejdede eller uforarbejdede, som fødevarer eller som råmaterialer. Og dog er udviklinger i landbruget uforklarlige uden henvisning til disse skift i forbruget. Det middelalderlige Englands specialisering i masseproduktion af tekstilfibre er et eksempel, den overproportio-

nerede vækst i kødproduktion fra senmiddelalderen og fremefter et andet. Det første var en følge af væksten i den urbane tekstilindustri i Italien og Flandern, det andet en konsekvens af udvidelsen af sociale grupper, som var i stand til regelmæssigt at konsumere kød. Disse ændringer i forbrug har også relevans for kostens, ernærings og helbredstilstandens historie, som alle tiltrækker sig stigende interesse i disse år. Faktisk sætter de nyeste arbejder om kost og ernæring en hel ny dagsorden for landbrugshistorikere (Oddy og Miller, 1976; Dyer, 1989b; Shammas, 1990; Hagen, 1995; Clark m.fl., 1995). Udfordringen er nu at udforske båndene mellem forbrug og produktion og den udstrækning, hvori disse blev formidlet gennem markedet (Dyer, 1989a; Carlin og Rosenthal, 1998). For middelalderen og tidligere perioder er dette et felt, hvor arkæologien leverer afgørende bidrag (Astill og Grant, 1988).

8. *Landbosamfundet*

Studiet af landbosamfundet og landområdernes demografi har udgjort en særlig styrke i megen nyere agrarhistorie. Det var med det formål at fremme arbejde af denne karakter, at et nyt tidsskrift – *Rural History* – blev grundlagt i 1990. Eftermiddelalderlige studier i rural demografi har kunnet profitere af det pionerarbejde, der blev udført af “the Cambridge Group for the History of Population and Social Structure” (Wrigley og Schofield,

1981; Wrigley m.fl., 1997). Det har tilskyndet til yderligere komplementære studier af den tidligmoderne husholdsøkonomi, inklusive protoindustrialisering (Medick, 1976; Levine, 1977). Især det demografiske arbejde rejser vigtige spørgsmål om det tidlige moderne demografiske mønsters oprindelse og de senmiddelalderlige demografiske processers natur. På trods af stor indsats og megen snilde vil manglen på tilfredsstillende middelalderlig dokumentation dog sandsynligvis lægge sig i vejen for en tilfredsstillende løsning af disse problemer (Smith, 1984; Poos, 1985, 1991; Goldberg, 1986, 1992; Bailey, 1996). Middelalderkilder – særlig retsdokumenter (“court rolls”) og jordebøger – kan langt snare bruges til studiet af samfundet på godserne. Historikere har, idet de kunne bygge på Raftis’ (1964) pionerarbejde, sat en hel række af godser under mikroskopet og herigennem udviklet en metodologi til at arbejde med disse rige, men komplekse kilder. Resultatet har været en stigende høst af studier, som i høj grad fremmer forståelsen af alle sociale grupper i landbosamfundet fra anden halvdel af 1200-tallet og fremefter. Overlevelsesstrategier, kønsspørgsmål, magt- og statusstrukturer inden for familien, husholdet og samfundet er alle blevet systematisk analyseret (Smith, 1984; Dewindt, 1972; Razi, 1980; Bennett, 1987; Poos, 1991; Kowaleski, 1994; Schofield, 1997). Der er intet tegn på, at denne rige samling af historiske undersøgelser

er ved at ebbe ud, på trods af at de i stigende grad kræver teknisk avanceret og slidsomt arbejde (Razi og Smith, 1996).

Om landbosamfundet i almindelighed er der for de følgende perioder skrevet endnu mere. Oversigter er givet af Wrightson (1982), Malcolmson (1981) og Mingay (1981). Tidligmoderne samfund er blevet studeret i detaljer (f.eks. Spufford, 1974; Wrightson og Levine, 1991) og særlige sociale grupper er underkastet analyse (f.eks. selvejerbonden – "the yeoman" – ved Campbell, 1942; lavadelen – "the gentry" – ved Heal og Holmes, 1994; arbejdere ved Everitt, 1967, og Smith, 1989; og tyende ved Kussmaul, 1981). Studier af landbrugsarbejdere i 1800-tallet er fremlagt af bl.a. Armstrong (1988) og Richardson (1993).

Engelske historikere har været særdeles interesserede i bondeoprør og rurale protestbevægelser. De, som var marxister, har været særligt optagede af den udstrækning, hvori godsejernes udbytning blev mødt af bondemodstand (f.eks. Hilton, 1985). I denne sammenhæng fortsætter Bondeoprøret 1381 med at tiltrække sig opmærksomhed, og dets 600-års jubilæum blev fejret med en strøm af publikationer (f.eks. Hilton og Aston, 1984). Middelalderens mest berømte fredløse englænder – Robin Hood – har også været genstand for intens akade-

misk debat og undersøgelse (f.eks. Holt, 1989). For de følgende perioder giver Charlesworth (1983) en god oversigt over sociale uroligheder, mens et antal lokale studier udforsker social uro i enkelte lokaliteter (f.eks. Bohstedt, 1983; Lindley, 1982; Peacock, 1963; Sharpe, 1980). Edward Thompson's tese om overgangen fra en moralsk til en politisk økonomi har stimuleret megen debat om formerne for social uro og dens videre implikationer for forståelsen af agrar kapitalisme (Thompson, 1971; Charlesworth og Randell, 1987; Reed og Wells, 1990; Bohstedt, 1992; Wells, 1994).

I de sidste tredive år er der, kort sagt, bragt en rig høst af landbrugshistorie ind. Landbrugshistorikere har været mere aktive og energiske end nogen sinde tidligere: gamle emner er blevet genundersøgt, kvantificering er taget i brug i større udstrækning, nye og skærpede metodologier er udviklet, adskillige hævdvundne historiografiske grænser er nedbrudt og efterspørgselssiden har – med forsinkelse – fået større opmærksomhed (overvejende fra ikke-landbrugshistorikere), så båndene mellem landbrug og resten af økonomien bedre kan vurderes. Skønt meget er opnået, reterer der endnu mere, som bør gøres, ikke mindst med hensyn til at sætte disse engelske udviklinger ind i en videre komparativ europæisk kontekst – et arbejde, som knap er indledt.

BIBLIOGRAFI

Abel, Wilhelm, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, 3. udg., Berlin, Verlag Paul Perey, 1978; engelsk oversættelse Ordish, Olive, 1980, *Agricultural fluctuations in Europe from the thirteenth to the twentieth centuries*, London, Methuen, 1980.

Allen, Robert, "Inferring yields from probate inventories", *Journal of Economic History*, XLVIII, 1988a, s. 117-25.

Allen, Robert, "The growth of labour productivity in early modern English agriculture", *Explorations in Economic History*, XXV, 1988b, s. 117-46.

Allen, Robert, *Enclosure and the yeoman: the agricultural development of the south midlands 1450-1850*, Oxford, Clarendon Press, 1992.

Allen, Robert, "Agriculture during the industrial revolution", i Floud, Roderick og McCloskey, Deirdre, (ed.), *The economic history of Britain since 1700*, 2. udg., 2 bind, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, I, s. 96-122.

Allison, Keith, "The sheep-corn husbandry of Norfolk in the sixteenth and seventeenth centuries", *Agricultural History Review*, 5, 1957, s. 12-30.

Ambrosoli, Mauro, *The wild and the sown. Botany and agriculture in Western Europe: 1350-1850*, oversat ved Salvatorelli, Mary, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Armstrong, Alan, *Farmworkers: a social and economic history*, London, Batsford, 1988.

Armstrong, Alan, "Labour I: rural population growth, systems of employment, and incomes", in *The agrarian history of England and Wales, VI, 1750-1850*, Mingay, Gordon, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1989, s. 671-95.

Astill, Grenville og Grant, Annie, (ed.), *The countryside of medieval England*, Oxford, Basil Blackwell, 1988.

Astill, Grenville og Langdon, John, (ed.), *Medieval farming and technology: the impact of agricultural change in northwest Europe*, Leiden, Brill, 1997.

Aston, Michael, Austin, David og Dyer, Christopher, (ed.), *The rural settlements of medieval England: studies dedicated to Maurice Beresford and John Hurst*, Oxford, Basil Blackwell, 1989.

Aston, Trevor og Philpin, Charles, (ed.), *The Brenner debate: agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

Atkin, Mary, "Land use and management in the upland demesne of the de Lacy estate of Blackburnshire", *Agricultural History Review*, 42, 1994, s. 1-19.

Bailey, Mark, "The rabbit and the medieval

East Anglian economy”, *Agricultural History Review*, 36, 1988, s. 1-20.

Bailey, Mark, *A marginal economy? East-Anglian Breckland in the later Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Bailey, Mark, “Demographic decline in late medieval England: some thoughts on recent research”, *Economic History Review*, 2. Ser., XLIX, 1996, s. 1-19.

Baker, Alan og Butlin, Robin, (ed.), *Studies of field systems in the British Isles*, Cambridge, Cambridge University Press, 1973.

Bartley, Ken, “Mapping medieval England: GIS provides new insights into the past”, *Mapping Awareness*, 10, no. 6, 1996, s. 34-6.

Bartley, Ken og Campbell, Bruce, “*Inquisitiones Post Mortem*, GIS, and the creation of a land-use map of pre Black Death England”, *Transactions in G.I.S.*, 2, 1997.

Beckett, John, *The aristocracy in England 1660-1914*, Oxford, Clarendon Press, 1987.

Beckett, John, *A history of Laxton: England's last open field village*, Oxford, Basil Blackwell, 1989.

Bennett, Judith, *Women in the medieval English countryside. Gender and household in Brigstock before the plague*, Oxford, Clarendon Press, 1987.

Beresford, Maurice og Hurst, John, *Deserted medieval villages: studies*, 2. udg., Gloucester, Allan Sutton, 1989.

Biddick, Kathleen, “Medieval English peasants and market involvement”, *Journal of Economic History*, XLV, 1985, s. 823-31.

Biddick, Kathleen, “Missing links: taxable wealth, markets, and stratification among medieval English peasants”, *Journal of Interdisciplinary History*, XVIII, 1987, s. 277-98.

Biddick, Kathleen, *The other economy: pastoral husbandry on a medieval estate*, Berkeley, University of California Press, 1989.

Biddick, Kathleen. “Malthus in a straitjacket? Analyzing agrarian change in medieval England”, *Journal of Interdisciplinary History*, XX, 1990, s. 624-27.

Biddick, Kathleen, “Agrarian productivity on the estates of the bishopric of Winchester in the early thirteenth century: a managerial perspective”, in Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European agricultural productivity*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 95-123.

Blanchard, Ian, “Population change, enclosure and the early Tudor economy”, *Economic History Review*, 2. Ser., XXIII, 1970, s. 427-45.

Bohstedt, John, *Riots and community politics*

in *England and Wales, 1790-1810*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983.

Bohstedt, John, "The moral economy and the discipline of historical context", *Journal of Social History*, 26, 1992, s. 265-84.

Bowie, Gavin, "Northern wolds and Wessex downlands: contrasts in sheep husbandry and farming practice, 1770-1850", *Agricultural History Review*, 38, 1990, s. 117-26.

Brady, Niall, "The gothic barn of England: icon of prestige and authority", in Smith, Elizabeth og Wolfe, Michael, (ed.), *Technology and resource use in medieval Europe: cathedrals, mills and mines*, Aldershot, Ashgate, 1997, s. 76-105.

Brenner, Robert, "Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe", *Past and Present*, 70, 1976, s. 30-75; reprinted in Aston, Trevor og Philpin, Charles, (ed.), *The Brenner debate: agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, s. 10-63

Brenner, Robert, "The agrarian roots of European capitalism", *Past and Present*, 97, 1982, s. 16-113, reprinted in Aston, Trevor og Philpin, Charles, (ed.), *The Brenner debate: agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985 s. 213-327

Britnell, Richard, "Minor landlords in England and medieval agrarian capitalism", *Past and Present*, 89, 1980, s. 3-22.

Britnell, Richard, "Commerce and capitalism in late medieval England: problems of description and theory", *Journal of Historical Sociology*, 6, no. 4, 1993a, s. 359-76.

Britnell, Richard, *The commercialisation of English society 1000-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993b.

Britnell, Richard, "Commercialisation and economic development in England, 1000-1300", in Britnell, Richard og Campbell, Bruce, (ed.), *A commercialising economy: England 1086-1300*, Manchester, Manchester University Press, 1995, s. 7-26.

Britnell, Richard og Campbell, Bruce, (ed.), *A commercialising economy: England 1086-1300*, Manchester, Manchester University Press, 1995.

Broad, John, "The Verneys as enclosing landlords, 1600-1800", in Chartres, John og Hey, David, (ed.), *English rural society, 1500-1800: essays in honour of Joan Thirsk*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 27-54.

Bromley, Daniel (ed.), *Making the commons work: theory, practice and policy*, San Francisco, Institute of Contemporary Studies, 1992.

Campbell, Bruce, "Population change and the genesis of commonfields on a Norfolk manor", *Economic History Review*, 2. Ser., XXXIII, 1980, s. 174-192.

Campbell, Bruce, "The extent and layout of commonfields in eastern Norfolk", *Norfolk Archaeology*, XXXVIII, 1981a, s. 18-20.

Campbell, Bruce, "The regional uniqueness of English field systems? Some evidence from eastern Norfolk", *Agricultural History Review*, 29, 1981b, s. 16-28.

Campbell, Bruce, "Agricultural progress in medieval England: some evidence from eastern Norfolk", *Economic History Review*, 2. Ser., XXXVI, 1983a, s. 26-46.

Campbell, Bruce, "Arable productivity in medieval England: some evidence from Norfolk", *Journal of Economic History*, XLIII, 1983b, s. 379-404.

Campbell, Bruce, "The complexity of manorial structure in medieval Norfolk: a case study", *Norfolk Archaeology*, XXXIX, 1986, s. 225-61.

Campbell, Bruce, "The diffusion of vetches in medieval England", *Economic History Review*, 2. Ser., XLI, 1988, s. 193-208.

Campbell, Bruce, "Laying foundations: the agrarian history of England and Wales 1042-1350", *Agricultural History Review*, 37, 1989, s. 188-92.

Campbell, Bruce, "Land, labour, livestock, and productivity trends in English seignorial agriculture, 1208-1450", i Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European agricultural productivity*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 144-82.

Campbell, Bruce, "A fair field once full of folk: agrarian change in an era of population decline, 1348-1500", *Agricultural History Review*, 41, 1993, s. 60-70.

Campbell, Bruce, "Measuring the commercialisation of seignorial agriculture c.1300", in Britnell, Richard, og Campbell, Bruce, (ed.), *A commercialising economy: England 1086-1300*, Manchester, Manchester University Press, 1995a, s. 132-93.

Campbell, Bruce, "Ecology versus economics in late thirteenth- and early fourteenth-century English agriculture", in Sweeney, Del, (ed.), *Agriculture in the Middle Ages: technology, practice, and representation*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995b, s. 76-108.

Campbell, Bruce, "The livestock of Chaucer's reeve: fact or fiction?", in Dewindt, Edwin, (ed.), *The salt of common life: individuality and choice in the medieval town, countryside and church. Essays presented to J. Ambrose Raftis on the occasion of his 70th birthday*, Kalamazoo, Medieval Institute, Western Michigan University, 1996, s. 271-305.

Campbell, Bruce, "Matching supply to demand: crop production and disposal by English demesnes in the century of the Black Death", *Journal of Economic History*, 57, 1997a, s. 827-58.

Campbell, Bruce, "Economic rent and the intensification of English agriculture, 1086-1350", in Astill, Grenville og Langdon, John, (ed.), *Medieval farming and technology: the impact of agricultural change in northwest Europe*, Leiden, Brill, 1997b, s. 225-50.

Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European agricultural productivity*,

Manchester, Manchester University Press, 1991.

Campbell, Bruce og Overton, Mark, "A new perspective on medieval and early modern agriculture: six centuries of Norfolk farming c.1250-c.1850", *Past and Present*, 141, 1993, s. 38- 105.

Campbell, Bruce, Bartley, Ken og Power, John, "The demesne-farming systems of post Black Death England: a classification", *Agricultural History Review*, 44, 1996, s. 131-79.

Campbell, Bruce, Galloway, James og Murphy, Margaret, "Rural landuse in the metropolitan hinterland, 1270-1339: the evidence of *inquisitiones post mortem*", *Agricultural History Review*, 40, 1992, s. 1-22.

Campbell, Bruce, Galloway, James, Keene, Derek og Murphy, Margaret, *A medieval capital and its grain supply: agrarian production and its distribution in the London region c.1300*, Historical Geography Research Series, 30, 1993.

Campbell, Mildred, *The English yeoman*, New Haven, Yale University Press, 1942.

Carlin, Martha og Rosenthal, Joel, (ed.), *Food and eating in medieval Europe*, London, Hambledon, 1998.

Chambers, Jonathan og Mingay, Gordon, *The agricultural revolution 1750-1880*, London, Batsford, 1966.

Charlesworth, Andrew, (ed.), *An atlas of rural*

protest in Britain 1548-1900, London, Croom Helm, 1983.

Charlesworth, Andrew og Randall, Adrian, "Morals, markets and the English crown in 1766", *Past and Present*, 114, 1987, s. 200-13.

Chartres, John, "City and towns, farmers and economic change in the eighteenth century", *Historical Research*, 64, 1991, s. 138-55.

Chartres, John. "Market integration and agricultural output in seventeenth-, eighteenth-, and early nineteenth-century England", *Agricultural History Review*, 43, 1995, s. 117-38.

Clark, Elaine, "Debt litigation in a late medieval English vill", in Raftis, J. Ambrose (ed.), *Pathways to medieval peasants*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981, s. 247- 79.

Clark, Gregory, "Productivity growth without technical change in European agriculture before 1850", *Journal of Economic History*, XLVII, 1987, s. 419-32.

Clark, Gregory, "Labour productivity in English agriculture", in Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European agricultural productivity*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 211-235

Clark, Gregory, "Commons sense: common property rights, efficiency and institutional change", *Journal of Economic History*, LVIII, 1998, s. 73-102.

- Clark, Gregory, Huberman, Michael og Lindert, Peter. "A British food puzzle, 1770-1850", *Economic History Review*, 2. Ser., XLVIII, 1995, s. 215-37.
- Clark, Gregory, *A revolution too many: the agricultural revolution, 1700-1850*, Agricultural History Center, University of California at Davis, Working Paper Series, 91, 1997.
- Collins, Edward, "Harvest technology and labour supply in Britain, 1790-1870", *Economic History Review*, 2. Ser., XXII, 1969, s. 453-73.
- Collins, Edward, "The age of machinery", in Mingay, Gordon, (ed.), *The Victorian countryside*, 2 vols., London, Routledge and Kegan Paul, 1981, I, s. 200-13.
- Cooter, William, "Ecological dimensions of medieval agrarian systems", *Agricultural History*, CII, 1978, s. 458-77.
- Crafts, Nicholas, "Determinants of the rate of parliamentary enclosure", *Explorations in Economic History*, 14, 1977, s. 227-49.
- Crafts, Nicholas, "Income elasticities of demand and the release of labour by agriculture during the British industrial revolution", *Journal of European Economic History*, IX, 1980, s. 153- 68.
- Crafts, Nicholas, *British economic growth during the Industrial Revolution*, Oxford, Clarendon Press, 1985.
- Dahlman, Carl, *The open field system and beyond: a property rights analysis of an economic institution*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.
- Darby, Henry Clifford, *Domesday England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Darby, Henry Clifford, *The changing fenland*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Darby, Henry Clifford, Glasscock, Robin, Sheail, John og Versey, George, "The changing geographical distribution of wealth in England 1086-1334-1525", *Journal of Historical Geography*, 5, 1979, s. 249-56.
- Davie, Neil, "Chalk and cheese? 'Fielden' and 'forest' communities in early modern England", *Journal of Historical Sociology*, 4, 1991, s. 1-31.
- Davies, Rees, *Lordship and society in the March of Wales 1282-1400*, Oxford, Clarendon Press, 1978.
- Dewindt, Edwin, *Land and people in Holywell-cum-Needingworth: structures of tenure and patterns of social organization in an east midlands village 1252-1457*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1972.
- Dodgshon, Robert, *The origin of British field systems: an interpretation*, London, Academic Press, 1980.
- Donkin, Robin, "Changes in the Early Middle Ages", in Darby, Henry Clifford, (ed.), *A new historical geography of England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1973, s. 75-135.
- Donkin, Robin, *The Cistercians: studies in the*

geography of medieval England and Wales, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1978.

Dyer, Christopher, *Lords and peasants in a changing society: the estates of the Bishopric of Worcester, 650-1540*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

Dyer, Christopher, *Warwickshire farming 1349-c.1520: preparations for agricultural revolution*, Dugdale Society Occasional Papers, 27, Oxford, 1981.

Dyer, Christopher, "The consumer and the market in the later Middle Ages", *Economic History Review*, 2. Ser., XLII, 1989a, s. 305-27.

Dyer, Christopher, *Standards of living in the later Middle Ages: social change in England c.1200-1520*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989b.

Dyer, Christopher, "The hidden trade of the Middle Ages: evidence from the west midlands of England", *Journal of Historical Geography*, 18, 1992, s. 141-57.

Emery, Frank, *The Oxfordshire landscape*, London, Hodder and Stoughton, 1974.

Everitt, Alan, "Farm labourers", in Thirsk, Joan, (ed.), *The agrarian history of England and Wales*, IV, 1500-1640, Cambridge, Cambridge University Press, 1967, s. 396-465.

Everitt, Alan, "Nonconformity in country parishes", in Thirsk, Joan, (ed.), *Land, church and people: essays presented to Professor H. P.*

R. Finberg, Agricultural History Review, Supplement, 18, 1970, s. 178-99.

Farmer, David, "Grain yields on the Winchester manors in the later Middle Ages", *Economic History Review*, 2. Ser., XXX, 1977, s. 555-66.

Farmer, David, "Grain yields on Westminster Abbey manors, 1271-1410", *Canadian Journal of History*, XVIII, 1983, s. 331-47.

Farmer, David, "Marketing the produce of the countryside, 1200-1500", in Miller, Edward, (ed.), *The agrarian history of England and Wales*, III, 1348-1500, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 324-430.

Fenoaltea, Stephano, "Authority, efficiency and agricultural organization in medieval England and beyond: a hypothesis", *Journal of Economic History*, XXXV, 1975, s. 693-718.

Fenoaltea, Stephano, "Transaction costs, Whig history, and the common fields", *Politics and Society*, XVI, 1988, s. 171-240.

Finberg, Herbert, "An agrarian history of England", *Agricultural History Review*, 4, 1956, s. 2-3.

Fisher, F. Jack, "The development of the London food market, 1540-1640", *Economic History Review*, V, 1935, s. 46-64; reprinted in Carus-Wilson, Eleanora, (ed.), *Essays in economic history*, 3 vols., 1954-62, I, s. 135-51.

Fisher, F. "Landowners and English tenant right, 1845-1852", *Agricultural History Review*, 31, 1983, s. 15-25.

- Fox, Harold, "Some ecological dimensions of medieval field systems", in Biddick, Kathleen, (ed.), *Archaeological approaches to medieval Europe*, Kalamazoo, Medieval Institute, Western Michigan University, 1984, s. 119-58.
- Fox, Harold, "The alleged transformation from two-field to three-field systems in medieval England", *Economic History Review*, 2. Ser., XXXIX, 1986, s. 526-48.
- Fox, Harold, "Servants, cottagers and tied cottages during the later Middle Ages: towards a regional dimension", *Rural History*, 6, 1995, s.125-54.
- Galloway, James, Keene, Derek og Murphy, Margaret, "Fuelling the city: production and distribution of firewood and fuel in London's region, 1290-1400", *Economic History Review*, 2. Ser., XLIX, 1996, s. 447-72.
- Glennie, Paul, "Continuity and change in Hertfordshire agriculture 1550-1700: I – patterns of agricultural production", *Agricultural History Review*, 36, 1988a, s. 55-75.
- Glennie, Paul, "Continuity and change in Hertfordshire agriculture, 1550-1700: II – trends in crop yields and their determinants", *Agricultural History Review*, 36, 1988b, s. 145-61.
- Glennie, Paul, "Measuring crop yields in early modern England", in Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European agricultural productivity*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 255-83.
- Goldberg, P. Jeremy, "Female labour, service and marriage in the late medieval urban north", *Northern History*, 22, 1986, s. 18-38.
- Goldberg, P. Jeremy, *Women, work, and life cycle in a medieval economy: women in York and Yorkshire c.1300-1520*, Oxford, Clarendon Press, 1992.
- Grant, Annie, "Animal resources", in Astill, Grenville og Grant, Annie, (ed.), *The countryside of medieval England*, Oxford, Basil Blackwell, 1988, s. 149-87.
- Gras, Norman, *The evolution of the English corn market from the twelfth to the eighteenth century*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1915.
- Gray, Howard, *English field systems*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1915.
- Gregson, Nicky, "Tawney revisited: custom and the emergence of capitalist class relations in north-east Cumbria 1600-1830", *Economic History Review*, 2. Ser., XLII, 1989, s. 18-42.
- Grigg, David, "Small and large farms in England and Wales: their size and distribution", *Geography*, 48, 1963, s. 268-79.
- Habakkuk, H. John, *Marriage, debt, and the estates system: English landownership 1650-1950*, Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Hagen, Ann, *A second handbook of Anglo-Saxon food and drink: production and distribution*, Hockwold cum Wilton, Anglo-Saxon Books, 1995.

- Hall, David, *Medieval fields*, Princes Risborough, Shire Publications, 1982.
- Hammond, John og Hammond, Barbara, *The village labourer 1760-1832*, London, Longmans, Green and Co.,1913.
- Hare, John, "The demesne lessees of fifteenth-century Wiltshire", *Agricultural History Review*, 29, 1981, s. 1-15.
- Harrison, Barry, "Field systems and demesne farming on the Wiltshire estates of Saint Swithun's Priory, Winchester, 1248-1340", *Agricultural History Review*, 43, 1995, s. 1-18.
- Harvey, Barbara, "The leasing of the abbot of Westminster's demesnes in the later Middle Ages", *Economic History Review*, 2. Ser., XXII, 1969, s. 17-27.
- Harvey, Barbara, *Westminster Abbey and its estates in the Middle Ages*, Oxford, Clarendon Press, 1977.
- Harvey, Paul, *A medieval Oxfordshire village: Cuxham 1240-1400*, Oxford, Clarendon Press, 1965.
- Harvey, Paul, (ed.), *Manorial records of Cuxham, Oxfordshire circa 1200-1359*, Oxfordshire Record Society, 50, 1976.
- Harvey, Paul, (ed.), *The peasant land market in medieval England*, Oxford, Clarendon Press, 1984.
- Hassall, William og Beauroy, Jaques, (ed.), *Lordship and landscape in Norfolk 1250-1350: the early records of Holkham*, British Academy, Records of Social and Economic History, new series XX, Oxford, Oxford University Press, 1993.
- Hatcher, John, "English serfdom and villeinage: towards a reassessment", *Past and Present*, 90, 1981, s. 3-39.
- Hilton, Rodney, *The English peasantry in the later Middle Ages*, Oxford, Clarendon Press, 1975.
- Hilton, Rodney, *Class conflict and the crisis of feudalism: essays in medieval social history*, London, Hambledon Press, 1985.
- Hilton, Rodney og Aston, Trevor, (ed.), *The English rising of 1381*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Hodgshon, Robert, "The progress of enclosure in County Durham", in Fox, Harold og Butlin, Robin, (ed.), *Change in the Countryside: essays on rural England 1500-1900*, Institute of British Geographers Special Publication 10, London, 1979, s. 83-102.
- Hogan, Patricia, "Clays, *culturae* and the cultivator's wisdom: management efficiency at fourteenth-century Wistow", *Agricultural History Review*, 36, 1988, s. 117-31.
- Holt, James, *Robin Hood*, 2. udgave, London, Thames and Hudson, 1989.
- Hopcroft, Rosemary, "The social origins of agrarian change in late medieval England", *American Journal of Sociology*, 99, 1994, s. 559-95.

Hoyle, Richard, "Tenure and the land market in early modern England: or a late contribution to the Brenner debate", *Economic History Review*, 2. Ser., XLIII, 1990, s. 1-20.

Jones, Eric, (ed.), *Agriculture and economic growth in England, 1650-1815*, London, Methuen, 1967.

Jones, Eric, "The condition of English agriculture, 1500-1640", *Economic History Review*, 2. Ser., XXI, 1968, s. 614-19.

Kain, Roger, *An atlas and index of the tithe files of mid-nineteenth-century England and Wales*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Kerridge, Eric, *The agricultural revolution*, London, George Allen and Unwin, 1967.

Kerridge, Eric, *Agrarian problems in the sixteenth century and after*, London, George Allen and Unwin, 1969.

Kerridge, Eric, *Trade and banking in early modern England*, Manchester, Manchester University Press, 1988.

Kerridge, Eric, *The common fields of England*, Manchester, Manchester University Press, 1992.

Kowaleski, Maryanne, "Town and country in late medieval England: the hide and leather trade" in Corfield, Penelope og Keene, Derek, (ed.), *Work in towns 850-1850*, Leicester, Leicester University Press, 1990, s. 57-73

Kowaleski, Maryanne, (ed.), *Vill, guild, and*

gentry: forces of community in later medieval England, *Journal of British Studies*, 33, 1994.

Kowaleski, Maryanne, *Local markets and regional trade in medieval Exeter*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Kowaleski, Maryanne. "The grain trade in fourteenth-century Exeter", in Dewindt, Edwin, (ed.), *The salt of common life: individuality and choice in the medieval town, countryside and church. Essays presented to J. Ambrose Raftis on the occasion of his 70th Birthday*, Kalamazoo, Medieval Institute, Western Michigan University, 1996.

Kussmaul, Ann, *Servants in husbandry in early modern England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

Kussmaul, Ann, *A general view of the rural economy of England, 1538-1840*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Langdon, John, *Horses, oxen and technological innovation: the use of draught animals in English farming from 1066-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Langton, John og Hoppe, Göran, *Town and country in the development of early modern western Europe*, Historical Geography Research Series, 11, Norwich, 1983.

Levine, David, *Family formation in an age of nascent capitalism*, London, Academic Press, 1977.

Lindley, Keith, *Fenland riots and the English revolution*, London, Heinemann Educational, 1982.

Lomas, Richard, "The priory of Durham and its demesnes in the fourteenth and fifteenth centuries", *Economic History Review*, 2. Ser., XXXI, 1978, s. 339-53.

Loomis, R. S., "Ecological dimensions of medieval agrarian systems: an ecologist responds", *Agricultural History*, LII, 1978, s. 478-83.

Macfarlane, Alan *The origins of English individualism*, Oxford, Basil Blackwell, 1978.

Maitland, Frederic, *Domesday Book and beyond: three essays in the early history of England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1897.

Malcolmson, Robert, *Life and labour in England, 1700-1780*, London, Hutchinson, 1981.

Manning, Roger, *Village revolts. Social protest and popular disturbances in England 1509-1640*, Oxford, Oxford University Press, 1988.

Martin, John, *Feudalism to capitalism: peasant and landlord in English agrarian development*, London, Macmillan, 1983.

Martin, John, "Sheep and enclosure in sixteenth-century Northamptonshire", *Agricultural History Review*, 36, 1988, s. 39-45.

Masschaele, James, *Peasants, merchants, and markets: inland trade in medieval England, 1150-1350*, New York, St Martin's Press, 1997.

Mate, Mavis, "The farming out of manors: a new look at the evidence from Canterbury

Cathedral Priory", *Journal of Medieval History*, 9, 1983, s. 331-44.

Mayhew, Nicholas, "Modelling medieval monetisation", in Britnell, Richard og Campbell, Bruce, (ed.), *A commercialising economy: England 1086-1300*, Manchester, Manchester University Press, 1995, s. 55-77 og 195-96.

McCloskey, Deirdre, "The enclosure of the open fields: preface to a study of its impact on the efficiency of English agriculture in the eighteenth century", *Journal of Economic History*, XXXII, 1972, s. 15-35.

McCloskey, Deirdre. "The persistence of English common fields", in Parker, William og Jones, Eric, (ed.), *European peasants and their markets: essays in agrarian economic history*, Princeton, Princeton University Press, 1975, s. 73-119.

McCloskey, Deirdre, "English open fields as behavior toward risk", in P. Uselding, Paul (ed.), *Research in economic history*, Greenwich, Conn., 1976, s. 124-71

McCloskey, Deirdre, "The open fields of England: rent, risk, and the rate of interest, 1300- 1815", in Galenson, David, (ed.), *Markets in history: economic studies of the past*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, s. 5-51

McDonnell, John, "Medieval assarting hamlets in Bilsdale, north-east Yorkshire", *Northern History*, XXII, 1986, s. 269-79.

McIntosh, Marjorie, "Land, tenure, and

population in the royal manor of Havering, Essex, 1251-1352/3", *Economic History Review*, 2. Ser., XXXIII, 1980, s. 17-31.

McIntosh, Marjorie, *Autonomy and community: the royal manor of Havering, 1200-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Medick, Hans, "The proto-industrial family economy: the structural function of household and family during the transition from peasant to industrial capitalism", *Social History*, 3, 1976, s. 291-15.

Mendels, Franklin, "Proto-industrialization: the first phase of the industrialization process", *Journal of Economic History*, XXXII, 1972, s. 241-61.

Mingay, Gordon, *Enclosure and the small farmer in the age of the industrial revolution*, Studies in Economic and Social History, London, Macmillan, 1968.

Mingay, Gordon, *The gentry: the rise and fall of a ruling class*, London, Longman, 1976.

Mingay, Gordon, (ed.), *The Victorian countryside*, 2 vols., London, Routledge and Kegan Paul, 1981.

Mokyr, Joel, "Has the industrial revolution been crowded out? Some reflections on Crafts and Williamson", *Explorations in Economic History*, 24, 1987, s. 293-391.

Mokyr, Joel, *The lever of riches: technological creativity and economic progress*, Oxford, Clarendon Press, 1990.

Morgan, Raine, *Dissertations on British agrarian history*, Institute of Agricultural History, Bibliographies in Agricultural History, 2, Reading, 1981.

Neeson, Jeanette, *Commoners: common right, enclosure and social change in England, 1700-1820*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Newman, Edward og Harvey, Paul, "Did soil fertility decline in medieval English farms? Evidence from Cuxham, Oxfordshire, 1320-1340", *Agricultural History Review*, 45, 1997, s. 119-36.

O'Brien, Patrick, "Quelle a ete exactement la contribution de l'aristocratie Britannique au progres de l'agriculture entre 1688 et 1789", *Annales ESC*, 42, 1987, s. 391-409.

Oddy, Derek og Miller, Derek, (ed.), *The making of the modern British diet*, London, Croom Helm, 1976.

Oschinsky, Dorothea, (ed.), *Walter of Henley and other treatises on estate management and accounting*, Oxford, Clarendon Press, 1971.

Overton, Mark, "Computer analysis of an inconsistent data source: the case of probate inventories", *Journal of Historical Geography*, 3, 1977, s. 317-26.

Overton, Mark, "Estimating crop yields from probate inventories: an example from East Anglia, 1585-1735", *Journal of Economic History*, XXXIX, 1979, s. 363-78.

Overton, Mark, *Agricultural regions in early*

modern England: an example from East Anglia, University of Newcastle upon Tyne, Department of Geography, Seminar Paper, 42, 1983.

Overton, Mark, "Agricultural revolution? development of the agrarian economy in early modern England", in Baker, Alan, og Gregory, Derek, (ed.), *Explorations in historical geography: interpretive essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, s. 118-39.

Overton, Mark, "Probate inventories and the reconstruction of agrarian landscapes", in Reed, Michael, (ed.), *Discovering past landscapes*, London, Croom Helm, 1984, s. 167-94.

Overton, Mark, "The diffusion of agricultural innovations in early modern England: turnips and clover in Norfolk and Suffolk 1580-1740", *Transactions of the Institute of British Geographers*, new series, 10, 1985, s. 205-21.

Overton, Mark, "Agriculture", in Langton, John, og Morris, Robert, (ed.), *An atlas of industrializing Britain 1780-1914*, London, Methuen, 1986, s. 34-53.

Overton, Mark, "Depression or revolution? English agriculture, 1640-1750", *Journal British Studies*, 25, 1986, p 345-7.

Overton, Mark, "Agricultural revolution? England, 1540-1850", in Digby, Ann, og Feinstein, Charles, (ed.), *New directions in economic and social history*, London, Macmillan, 1989, s. 9-21.

Overton, Mark, "Weather and agricultural

change in England, 1660-1739", *Agricultural History*, 43, 1969, s. 77-88.

Overton, Mark, "Re-estimating crop yields from probate inventories", *Journal of Economic History*, L, 1990a, s. 931-35.

Overton, Mark, "The critical century? The agrarian history of England and Wales 1750-1850", *Agricultural History Review*, 38, 1990b, s. 185-89.

Overton, Mark, "The determinants of crop yields in early modern England", in Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European agricultural productivity*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 284-322.

Overton, Mark, *Agricultural revolution in England: the transformation of the agrarian economy 1500-1850*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996a.

Overton, Mark, "Re-establishing the agricultural revolution", *Agricultural History Review*, 44, 1996b, s. 1-18.

Overton, Mark og Campbell, Bruce, "Norfolk livestock farming 1250-1740: a comparative study of manorial accounts and probate inventories", *Journal of Historical Geography*, 18, 1992, s. 377-96.

Overton, Mark og Campbell, Bruce, "Production et productivité dans l'agriculture anglaise, 1086-1871", *Histoire et Mesure*, XI-3/4, 1996, s. 255-97.

Palliser, David, *The Staffordshire landscape*, London, Hodder and Stoughton, 1976.

Parker, Robert, *Coke of Norfolk: a financial and agricultural study, 1707-1842*, Oxford, Oxford University Press, 1975.

Peacock, Alfred, *Bread or blood: a study of the agrarian riots in East Anglia in 1816*, London, Gollancz, 1965.

Persson, Karl Gunnar, *Pre-industrial economic growth, social organization and technological progress in Europe*, Oxford, Oxford University Press, 1988.

Persson, Karl Gunnar, *Total factor productivity growth in English agriculture, 1250-1450*, Discussion Paper 93-11, Institute of Economics, University of Copenhagen, 1994.

Pettit, Philip, *The royal forests of Northamptonshire: a study in their economy 1558-1714*, Northamptonshire Record Society, 23, 1967.

Poos, Larry, "The rural population of Essex in the later Middle Ages", *Economic History Review*, 2. Ser., XXXVIII, 1985, s. 515-30.

Poos, Larry, *A rural society after the Black Death: Essex 1350-1525*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Postan, Michael, "Medieval agrarian society in its prime: England", in Postan, Michael, (ed.), *The Cambridge economic history of Europe*, I, *The agrarian life of the Middle Ages*, Second edn., Cambridge, Cambridge University Press, 1966, s. 549-632.

Postan, Michael, *Essays on medieval agriculture and general problems of the medieval economy*,

Cambridge, Cambridge University Press, 1973.

Postles, David, "Problems in the administration of small manors: three Oxfordshire glebe demesnes 1278-1345", *Midland History*, IV, 1977, s. 1-14.

Pounds, Norman, "Barton farming in eighteenth century Cornwall", *Journal of the Royal Institution of Cornwall*, new series, 7, 1973, s. 55-75.

Power, John og Campbell, Bruce, "Cluster analysis and the classification of medieval demesne-farming systems", *Transactions of the Institute of British Geographers*, new series, 17, 1992, s. 232-42.

Prothero, Rowland (al. Lord Ernle), *English farming past and present*, London, Longmans, Green and Co., 1912.

Purdum, Jack, "The profitability and timing of parliamentary land enclosure", *Explorations in Economic History*, 15, 1978, s. 313-26.

Rackham, Oliver, *Trees and woodland in the British landscape*, London, Dent, 1976.

Rackham, Oliver, *Ancient woodland: its history, vegetation and uses in England*, London, Edward Arnold, 1980.

Raftis, J. Ambrose, *Tenure and mobility: studies in the social history of the medieval English village*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1964.

Raftis, J. Ambrose, *Assart data and land values: two studies in the east midlands 1200-1350*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1974.

- Raftis, J. Ambrose *Peasant economic development within the English manorial system*, Stroud, Allan Sutton, 1997.
- Ravensdale, Jack, *Liable to floods: village landscapes on the edge of the fens AD 450-1850*, Cambridge, Cambridge University Press, 1974.
- Razi, Zvi, *Life, marriage and death in a medieval parish: economy, society and demography in Halesowen, 1270-1400*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.
- Razi, Zvi og Smith, Richard, (ed.), *Medieval society and the manor court*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Reed, Mick, "Gnawing it out: a new look at economic relations in nineteenth-century rural England", *Rural History*, 1, 1990, s. 83-94.
- Reed, Mick og Wells, Roger, *Class, conflict and protest in the English countryside, 1700- 1880*, London, Cass, 1990.
- Richardson, T. L., "The agricultural labourers' standard of living in Lincolnshire, 1790-1840: social protest and public order", *Agricultural History Review*, 41, 1993, s. 1-19.
- Roberts, Michael, "Sickles and scythes: women's work and men's work at harvest time", *History Workshop Journal*, 7, 1979, s. 3-28.
- Rogers, J. E. Thorold, *A history of agriculture and prices in England*, 7 vols., Oxford, Oxford University Press, 1886-1902.
- Rosenheim, James, *The Townshends of Raynham: nobility in transition in Restoration and early Hanoverian England*, Middletown, Wesleyan University Press, 1989.
- Rowley, Trevor, (ed.), *The origins of open field agriculture*, London, Croom Helm, 1981.
- Russell, Nicholas, *Like engend'ring like: heredity and animal breeding in early modern England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- Ryder, Michael, *Sheep and man*, London, Duckworth, 1983.
- Saville, John, "Primitive accumulation and early industrialisation in Britain", *Socialist Register*, 1983, s. 251-52.
- Schofield, Phillipp, "Dearth, debt and the local land market in a late thirteenth-century village community", *Agricultural History Review*, 45, 1997, s. 1-17.
- Seebohm, Frederic, *The English village community*, London, Longman, 1883.
- Shammas, Carol, *The pre-industrial consumer in England and America*, Oxford, Clarendon Press, 1990.
- Sharp, Buchanan, *In contempt of all authority: rural artisans and riot in the west of England 1586-1660*, Berkeley, California University Press, 1980.
- Shiel, Robert, "Improving soil fertility in the pre-fertiliser era", in Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European*

- agricultural productivity*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 51-77.
- Slicher Van Bath, B. H., *The agrarian history of western Europe A.D. 500-1850*, trans. Ordish, Olive, London, Edward Arnold, 1963.
- Smith, Hassell, "Labourers in late sixteenth-century England: a case study from north Norfolk", *Continuity and Change*, 4, 1989, s. 11-52, 367-94.
- Smith, Richard, (ed.), *Land, kinship and life-cycle*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.
- Smith, Richard, "Human resources in rural England", in Astill, Grenville og Grant, Annie, (ed.), *The countryside of medieval England*, Oxford, Basil Blackwell, 1988, s. 188-212.
- Smith, Richard, "Demographic developments in rural England, 1300-48", in Campbell, Bruce, (ed.), *Before the Black Death: studies in the 'crisis' of the early fourteenth century*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 25-78.
- Snooks, Graeme, "The dynamic role of the market in the Anglo-Norman economy and beyond, 1086-1300", in Britnell, Richard og Campbell, Bruce, (ed.), *A commercialising economy: England 1086-1300*, Manchester, Manchester University Press, 1995, s. 27-54, 194-95.
- Spufford, Margaret, *Contrasting communities: English villages in the sixteenth and seventeenth centuries*, Cambridge, Cambridge University Press, 1974.
- Stacey, Robert, "Agricultural investment and the management of the royal demesne manors, 1236-1240", *Journal of Economic History*, XLVI, 1986, s. 919-34.
- Stephenson, Martin, "Wool yields in the medieval economy", *Economic History Review*, 2. Ser., XLI, 1988, s. 368-91.
- Stone, David, "The productivity of hired and customary labour: evidence from Wisbech Barton in the fourteenth century", *Economic History Review*, 2. Ser., L, 1997, s. 640-56.
- Tate, William, *A domesday of English enclosure acts and awards*, Reading, University of Reading Library, 1978.
- Tawney, Richard, *The agrarian problem in the sixteenth century*, London, Longmans, Green and Co., 1912.
- The agrarian history of England and Wales*, Ii, *Prehistory*, Piggott, Stuart, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- The agrarian history of England and Wales*, Iii, *A.D. 43-1042*, Finberg, Herbert, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1972.
- The agrarian history of England and Wales*, II, *1042-1350*, Hallam, Herbert, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1988.
- The agrarian history of England and Wales*, III, *1348-1500*, Miller, Edward, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- The agrarian history of England and Wales*, IV,

1500-1640, Thirsk, Joan, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1967.

The agrarian history of England and Wales, Vi, 1640-1750: regional farming systems, Thirsk, Joan, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

The agrarian history of England and Wales, Vii, 1640-1750: agrarian change, Thirsk, Joan, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

The agrarian history of England and Wales, VI, 1750-1850, Mingay, Gordon, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

The agrarian history of England and Wales, VIII, 1914-1939, Whetham, Edith, (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1978.

Thirsk, Joan, "The farming regions of England", in Thirsk, Joan, (ed.), *The agrarian history of England and Wales*, IV, 1500-1640, Cambridge, Cambridge University Press, 1967, s. 1-112.

Thirsk, Joan, "New crops and their diffusion: tobacco growing in seventeenth century England", in Chalklin, Christopher og Havinden, Michael, (ed.), *Rural change and urban growth*, London, Longman, 1974, s. 76-103. Reprinted in Thirsk, Joan, *The rural economy of England: collected essays*, London, Hambledon, 1984, s. 259-86.

Thirsk, Joan, "Agricultural innovations and their diffusion", in Thirsk, Joan, (ed.), *The agrarian history of England and Wales*, Vii, 1640-1750: agrarian change, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, s. 533-89.

Thirsk, Joan, *England's agricultural regions and agrarian history*, Studies in Economic and Social History, London, Macmillan, 1987.

Thirsk, Joan, *Alternative agriculture: a history from the Black Death to the present day*, Oxford, Oxford University Press, 1997.

Thompson, Edward, "The moral economy of the English crowd in the eighteenth century", *Past and Present*, 50, 1971, s. 76-136; reprinted in Thompson, Edward, *Customs in common*, London, Merlin, 1991, s. 185-258.

Thompson, Edward, "The moral economy reviewed", in Thompson, Edward, *Customs in common*, London, Merlin, 1991, s. 259-351.

Thornton, Christopher, "The determinants of land productivity on the bishop of Winchester's demesne of Rimpton, 1208 to 1403", in Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European agricultural productivity*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 183-210.

Thornton, Christopher, "Efficiency in thirteenth-century livestock farming: the fertility and mortality of herds and flocks at Rimpton, Somerset, 1208-1349", in Coss, Peter og Lloyd, Simon, (ed.), *Thirteenth-century England IV: proceedings of the Newcastle upon Tyne conference 1991*, Woodbridge, Boydell, 1992, s. 25-46.

Thwaites, Wendy, "The corn market and economic change: Oxford in the eighteenth century", *Midland History*, XVI, 1991, s. 103-25.

- Titow, Jan, *Winchester yields: a study in medieval agricultural productivity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972.
- Townshend, Robert, *The medieval village economy: a study of the pareto mapping in general equilibrium models*, Princeton, Princeton University Press, 1993.
- Toynbee, Arnold, *Lectures on the Industrial Revolution in England*, London, Longmans, Green and Co., 1884.
- Tribe, Keith, *Genealogies of capitalism*, London, Macmillan, 1981.
- Turner, Michael, *English parliamentary enclosure*, Folkestone, Dawson, 1981.
- Turner, Michael, "Agricultural productivity in England in the eighteenth century: evidence from crop yields", *Economic History Review*, 2. Ser., XXXV, 1982, s. 489-510.
- Turner, Michael, *Enclosures in Britain 1750-1830*, Studies in Economic and Social History, London, Macmillan, 1984.
- Turner, Michael, "English open fields and enclosures: retardation or productivity improvements", *Journal of Economic History*, XLI, 1986, s. 669-92.
- Turner, Michael, Beckett, John og Afton, Bethanie, *Agricultural rent in England 1690-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Underdown, David, "The chalk and the cheese: contrasts among the English clubmen", *Past and Present*, 85, 1988, s. 25-48.
- Vinogradoff, Paul, *Villeinage in England: essays in English mediaeval history*, Oxford, Oxford University Press, 1892.
- Wade-Martins, Susanna, *A great estate at work*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.
- Walton, John, "Mechanisation in agriculture: a study of the adoption process", in Fox, Harold og Butlin, Robin, (ed.), *Change in the Countryside: essays on rural England 1500-1900*, Institute of British Geographers Special Publication 10, London, s. 23-42.
- Wells, Roger, "E. P. Thompson, *Customs in common* and moral economy", *Journal of Peasant Studies*, 21, 1994, s. 263-307.
- Williams, Michael, "The enclosure and reclamation of waste land in England and Wales in the eighteenth and nineteenth centuries", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 51, 1970, s. 58-69.
- Williamson, Tom, *The origins of Norfolk*, Manchester, Manchester University Press, 1993.
- Wiseman, Julian, *A history of the British pig*, London, Duckworth, 1986.
- Witney, Kenneth., "The woodland economy of Kent, 1066-1348", *Agricultural History Review*, 38, 1990, s. 20-39.
- Woolgar, Christopher, (ed.), *Household accounts from medieval England*, 2 vols., British Academy, Records of Social and Economic History, new series XVII, Oxford, Oxford University Press, 1992-93.

Wordie, Ross, *Estate management in eighteenth-century England: the building of the Leveson-Gower fortune*, Royal Historical Society Studies in History, 30, 1982.

Wordie, Ross, "The chronology of English enclosure, 1500-1914", *Economic History Review*, 2. Ser., XXVI, 1983, s. 483-505.

Wrightson, Keith, *English society 1580-1680*, London, Hutchinson, 1982.

Wrightson, Keith og Levine, David, *The making of an industrial society: Wickham 1560- 1765*, Oxford, Clarendon Press, 1991.

Wrigley, Edward Anthony, "A simple model of London's importance in changing English society and economy, 1650-1750", *Past and Present*, 37, 1967, s. 44-70.

Wrigley, Edward Anthony, "Urban growth and agricultural change: England and the continent in the early modern period", *Journal of Interdisciplinary History*, XV, 1985, s. 683-728.

Wrigley, Edward Anthony, "Early modern agriculture: a new harvest gathered in", *Agricultural History Review*, 35, 1987, s. 65-71.

Wrigley, Edward Anthony, *Continuity, chance and change: the character of the Industrial Revolution in England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

Wrigley, Edward Anthony, "Energy availability and agricultural productivity", in Campbell, Bruce og Overton, Mark, (ed.), *Land, labour and livestock: historical studies in European agricultural productivity*, Manchester, Manchester University Press, 1991, s. 323-39.

Wrigley, Edward Anthony og Schofield, Roger, *The population history of England, 1541-1871: a reconstruction*, London, Edward Arnold, 1981.

Wrigley, Edward Anthony, Davies, R. S., Oeppen, James og Schofield, Roger, *English population history from family reconstitution 1580-1837*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Yelling, James, *Common field and enclosure in England 1450-1850*, London, Macmillan, 1977.

Zell, Michael, *Industry in the countryside: Wealden society in the sixteenth century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.